

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра історії України

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: «Історія створення та популяризації приватного музейного
комплексу «Садина родини Березовських» у с. Старий Білоус
Чернігівської області»

«History of creation and popularization of the private museum complex "The
estate of the Berezovsky family" in the village of Old Bilous of Chernihiv region»

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Замятіна Ольга Андріївна

Керівник к.і.н., доц. Синявська О. О.
Рецензент к.і.н., доц. Ізбаш-Гоцкан Т.О.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ __ від _____ 2022 р.
Завідувач кафедри

(підпис) Бачинська О. А.
(прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № __
протокол № __ від _____ 2022 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК

(підпис) Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2022

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історія створення приватного музею-садиби в передмісті Чернігова: родовий маєток Березовських – сільська школа – музейний комплекс.....	6
1.1. Короткий біографічний нарис мешканців садиби П.Г. Березовського (до 1918 року).....	6
1.2. Історія створення приватного музейного закладу «Садиба родини Березовських».....	9
1.3. Доля музею у часи новітньої історії.....	16
Розділ 2.Внесок музею в вивчення історичної спадщини	19
2.1. Архівна робота та публікації в друкованих виданнях України....	19
2.2. Співпраця з комунальним закладом «Телеканал Новий Чернігів».....	20
2.3 Похід - реконструкція як спосіб вивчення регіональної історії...	24
Розділ 3. Культурологічні проекти музею.....	32
3.1. Проект « Старобілоуськи читання».....	32
3.2. Проект «Ретроспектива балу Чернігівського Дворянського зібрання».....	37
3.3. Проект «Народжені до революції – маленькі Чернігівські історії».....	38
ВИСНОВКИ.....	45
Список джерел та літератури	49
ДОДАТКИ	

ВСТУП

В XXI столітті сфера культури вважається не тільки соціокультурною складовою сьогодення, а й являє собою важливий чинник соціально-економічного розвитку суспільства. Культурологічні проекти грають важливу роль в розв'язанні економічних, політичних і соціальних проблем.

Сучасні музеї – це багатофункціональні заклади соціальної інформації, призначені для збереження культурно-історичних і природничо-наукових цінностей, накопичення та поширення знань через вивчення і демонстрацію унікальних пам'яток матеріальної культури.

Важливу роль відіграють музеї у сфері освіти і навчання, оскільки вони забезпечують відвідувачам різного фаху та віку можливість долучитися до стовпів національної культурної та природознавчої спадщини.

Поряд з музеями державної та комунальної форми власності свій певний внесок мають приватні музеї, кількість яких у загальному музейному просторі поступово збільшується.

Новизна роботи полягає в детальному дослідженні діяльності саме приватного музею, розташованого в приміській зоні Чернігова, з розглядом особливостей започаткування, наповнення експонатами, запрошенням науковців та насамперед залученням зацікавлених помічників на волонтерських засадах, враховуючі повну відсутність державної підтримки.

Актуальність теми полягає в тому, щоб висвітлити на прикладі музею «Старобілоуський історичний комплекс», який вагомий внесок у збереження та популяризацію соціокультурних цінностей вносять саме приватні музеї.

Метою дослідження є аналіз діяльності музею «Старобілоуський історичний комплекс» за 10 років з моменту його започаткування та обґрунтування, в чому саме полягає внесок його діяльності в історії окремого досліджуваного регіону – Чернігівщини.

При цьому можна виділити наступні основні **завдання**:

- розглянути особливості створення та подальшого функціонування приватного музейного закладу в приміщенні старої школи (колишнього житлового будинку родини Березовських) в селі Старий Білоус Чернігівського району;

- вивчити особливості культурного феномену родинного музею-садиби у наш час;

- проаналізувати етапи розвитку музею за 10 років його існування: від суто академічної діяльності до становлення мистецьких та інтерактивних проектів;

- визначити важливість діяльності музею та його вплив на український музейний простір в цілому.

Об'єктом дослідження є приватний родинний музей «Садиба родини Березовських».

Предметом дослідження є діяльність музею у період 2011-2022 рр.

Хронологічні межі визначаються роками побудування будинку у 1893-1894 рр. й сягають у сьогодення, 2022 рік.

Територіальні межі є Україна: Чернігів, Чернігівській район та область, м.Київ, деякі регіони Франції та Німеччини.

Аналіз опрацьованих джерел та літератури.

Для розкриття теми у дипломній роботі були задіяні наступні групи джерел:

- архівні джерела: матеріали Чернігівського державного обласного архіву, архіву Управління труда та соціального захисту м. Чернігів, архіву РАГС м. Чернігів;

- це сімейна спадщина: листи, спогади, родові світлини;

- матеріали фондів Чернігівської обласної бібліотеки ім. Короленко: друковані видання, рукописи, тощо.

- Інтернет-ресурси, де можна було знайти необхідну інформацію, пов'язану з досліджуваною темою.

Апробація роботи. Матеріали дослідження були апробовані під час виступу на 78-ій звітній студентській науковій конференції ОНУ імені І. І. Мечникова. Секція: історичні науки. Тема доповіді: «Історія створення приватного музею «Старобілоруський історичний комплекс» на Чернігівщині» (Одеса, ОНУ ім. І. І. Мечникова, 12 травня 2022 року).

Обґрунтування структури роботи. Дипломна робота складається зі вступу, основної частини, яка має 3 розділи, висновків, списку джерел та літератури та додатків (фотографії зі зйомок, історичні світлини тощо).

Розділ 1

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПРИВАТНОГО МУЗЕЮ- САДИБИ В ПЕРЕДМІСТІ ЧЕРНІГОВА: РОДОВИЙ МАСТОК БЕРЕЗОВСЬКИХ- СІЛЬСЬКА ШКОЛА -МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС

1.1. Короткий біографічний нарис мешканців садиби П. Г. Березовського (до 1918 року)

Власником садиби у с. Старий Білоус, в житловому будинку якого зараз розміщується музей родини Березовських, далі у тексті- Музей, був до 1918 року штабс-капітан у відставці, поміщик с. Старий Білоус - Павло Григорович Березовський. В 1887 році після смерті своєї бабусі – Тетяни Федірівни Малахової [1] він отримав у спадщину старовинний будинок з мезоніном, садочком, господарськими будівлями та загальною земельною ділянкою близька 4 десятин у с. Старий Білоус Чернігівського повіту Чернігівської губернії [2].

Павло Григорович Березовський народився 18 січня ст. стилю 1858 року в с. Старий Білоус Чернігівського повіту Чернігівської губернії у заможній дворянській родині. Його батько – Григорій Павлович був службовцем Чернігівського повітового суду, мати – Варвара Федірівна Березовська (Малахова) доглядала 6-х дітей. По чоловічій лінії Павло Григорович поріднений з українським композитором, автором низки духовних творів - Максимом Сазонтовичем Березовським, по жіночій – з родом Силичей, вихідців з старовинної польської шляхти.

Предок Павла Григоровича – Іоанікій Сімеонович Силич отримав у 17 столітті універсал на землі у Старому Білоусі від гетьмана України Івана Сомка. Тобто земельною ділянкою, на якій сьогодні розташовано Музей, пращури родини Березовських володіли ще з 17 століття. Разом з родиною Григорія та Варвари Березовських в старому будинку Силичей, побудованим наприкінці 18

століття мешкали батьки Варвари Федіровни – Федір Карпович та Тетяна Федорівна Малахови, в яких Варвара була єдиною дочкою. Також з родинами Березовських- Малахових мешкав рідний брат Тетяни Федіровни – генерал майор у відставці - Роман Федірович Силич, позначений в спогадах Марії Павлівни Березовської як «генерал- холостяк»[3]. Така генетична складова: військові поматеринські та музиканти -по батьківській лінії обумовили коло інтересів юнака. Павло Григорович Березовський закінчив у м. Єлісаветград (Кропивницький) військову прогімназію, після того - Київське військове піхотне училище. Після завершення навчання Павло Березовський був направлений у 129 Пехотний Бессарабський полк, де за роки служби отримав чин штабс-капітана. Приймав участь у русько-турецькій війні 1877-1878 р.р., мав нагороди: медаль Станіслава 3 ст. та пам'ятну бронзову медаль[4].

В 1884 році в Одесі було відкрито відділення Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ), а в 1897 році Одеське музичне училище. Наприкінці вісімдесятих років А. Г. Рубінштейн висунув ідею про відкриття двох державних консерваторій – на півночі (інструментально-симфонічна музика) та на півдні (вокал). Серед можливих претендентів він назвав Одесу з огляду на сприятливий місцевий клімат для співаків. В той час в Одесі зусиллями А.М. Рубінштейна відкрито філіал Санкт-Петербурзької консерваторії й Павло Григорович незабаром стає студентом струнного відділення- за класом скрипки та з відзнакою закінчує повний курс навчання[5].

В 1888 році відбувається важлива подія в житті П.Г. Березовського- він одружується. У метричній книзі с. Старий Білоус знайдено запис про вінчання Павла Григоровича з Ольгою Григорівною Дзвонкевич, дочкою сусідського поміщика: «Актівий запис номер 14 от 9 жовтня 1888 р.(старого стилю). Наречений - села Старий Білоус штабс-капітан Павло Григорович Березовський, 31 год, перший брак. Наречена: хутор Погорелкі, дворянка Ольга Григорівна Дзвонкевич, 22 роки, 1 брак. Обидва православного віросповідання. Поручителі - по нареченому-Михайло Григорович Дзвонкевичи Федір

Григорович Березовський. Поручителі по нареченій дворяни Степан Григорович та Іван Григорьевич Дзвонкевичи»[6].

30.08. 1889 р. у подружжя народився первісток- Олександр [7], а 20.02. 1891 року- дочка Марія[8]. Приблизно з 1894 року родина Березовських проживала разом з дітьми у новому будинку, який було побудовано поруч зі старим -спадковим. Олександр Павлович Березовський з 1900 по 1906 рр. вчиться у Київському кадетському корпусі, з останнього курсу на прохання батька залишає навчання. Приблизно з 1912 року на службі по відомству залізничних доріг. З 1916 року проходить короткий курс підготовки в Єлізаветградському Кавалерістському училищі. Учасник Першої Світової та Громадянської війн. В армії Врангеля-в чині підполковника. Остання звістка з м.Фамагуста, о.Кіпр, травень 1920 року [9].

23.01.1915 Марія Павлівна Березовського бере шлюб з колежським реєстратором, службовцем чернігівської контори Держбанку- Олександром Микитовичем Стефановим [10].

В родині Стефанових народилося двоє дітей- син Олег (1916-1941) та дочка Алевтина (1918-2003) (Фото1 -Додаток 1).

Достеменно не вдалося встановили точну дату залишення представниками вищезначених сімей садиби у Старому Білоусі. За спогадами Марії Павлівни Стефанової (Березовської) довелося тікати, зібравшись за лічені хвилини. Попредила їх про напад дванадцятирічна дівчинка - покоївка Настя Протченко. Цікаво, що цей трагічний епізод об'єднав та споріднив назавжди Марію Павлівну та Анастасію Захарівну. Їх спілкування продовжувалося півстоліття- у Чернігові та з 1959 року- в Києві. Анастасія Захарівна не втрачала зв'язок зі своєю «колишньою панянкою», вона приїздила в гості, доповідала місцеві новини, серед іншого- що будинок вцілів, та що в ньому й понині розміщена сільська школа (Фото № 2 – Додаток 2).

Стосовно можливої дати залишення садиби в Старому Білоусі в буремні часи існує 2 версії. Перша- це грудень 1917 року. Про це свідчить допис на

звороті світлини няні- Маври Авксентьевни Третьякової, яка мешкала разом з родинами Березовських- Стефановиху домі: «Дала цю карточку няня- Мавра Авксентьевна Третьякова своєму вихованцю Олегу Стефанову, якого нянчила в 1916-1917 р.р. м. Борзна» (Фото 3,4 - Додаток 3).

Інша можлива дата виїзду родини зі Старого Білоуса (й більш ймовірна)- початок лютого 1918 року. 16 (29.01. нового стилю) відбувся бій під Крутами. Після поразки антибільшовицьких під Ніжином, армія Муравйова двинулася на Київ, а частини озброєних бойовиків дісталися вузькоколійкою до Чернігова. Безумовно, такий розподіл сил противника зумовив посилення революційного настрою й в Чернігівському повіті. «Вперше більшовики прийшли до Чернігова 23 січня 1918 року (5-го лютого н.с. авт.). Це були фронтові більшовики з двома комісарами, Карцевим та Порядіним. Пробили вони до 19 лютого. За цей місяць ними було скоєно 10-12 вбивств» [11].

Обидві можливі дати виїзду сімей Березовських-Стефанових мають трагічний відтінок, бо 25.01 (12.01 ст.ст.) у Марії Павлівни та Олександра Микитовича Стефанових народилася донька- Алевтина; тобто якщо виїзд відбувався в грудні 1917 р, то Марія Павлівна перебувала на останньому місяці вагітності; якщо після 5 лютого (н. ст.)- то тікати довелося з новонародженою дитиною. Обидва варіанти жахливі.

1.2.Історія створення приватного музейного закладу «Садиба родини Березовських».

Історія створення приватного музейного закладу «Старобілоуський історичний комплекс» (повна назва комплексу історичних споруд на території колишньої садиби поміщика с. Старий Білоус Чернігівського повіту Чернігівської губернії- П. Г. Березовського, до якого серед інших входить і музей « Садиба родини Березовських») сягає у вересень 2008 року, коли раптово

виявилося, що наш родовий будинок в селі Старий Білоус Чернігівського району й досі вцілів. [12]

В кінцігрудня 1917- на початку зими 1918 року, приблизно з першим приходом більшовиків родині Березовських довелося рятуватись, залишивши садибу за лічені хвилини. Попередила їх про напад дівчинка - покоївка Настя Протченко. Родина у складі 4х дорослих, та двох маленьких дітей разом із нянею виїхала до Чернігова. Перші дні переховувалися у друзів в Чернігові, потім купили частку старого будинку на вулиці Ольгінській (пізніше переіменовану в вул. Чехова), який складався з 3-х маленьких кімнат та кухні. Сподівалися, що безлад скоро закінчиться та родина повернеться додому.

Майже століття (з 1923 до 2008 року) в домі П. Г. Березовського, побудованого близько 1894 року, знаходилася сільська школа [13].

В самому дерев'яному будинку в музичній вітальні та їдальні вчилися діти 1 та 2 класів. В дівочій кімнаті Марії Павлівни Березовської, моєї прапрабабусі, знаходилася шкільна бібліотека. Призначення інших кімнат-кабінету Павла Григоровича, кімнати няні, кімнати Олександра Павловича Березовського час від часу змінювалися- спочатку це були житлові кімнати вчителів, потім – кімнати для відпочинку школярів групи продовженого дня. У другу світову війну тут мешкав молодший медперсонал військового шпиталю, який знаходився по сусідству.

З завершенням навчального року 2007/2008 школа переїхала у нове приміщення на околицю села й будинок тимчасово «спорожнів». Місцева влада розмірковувала над його новим призначенням, як варіант, розглядалося його перепрофілювання в базу відпочинку для вчителів або в приміщення табору для місцевих школярів. Обговорювався навіть проект створення музею села і школи. Але на втілення всіх цих задумів у сільради не вистачало коштів – й сам будинок та навколишні споруди перебували у досить аварійному стані) (Фото 5,6 – Додаток 4).

З початку жовтня 2008 р. наша родина цілеспрямовано проводила низку історично-мистецьких заходів та громадських слухань для пошуків алгоритму повернення будинку у власність нашої родини з метою розміщення в ньому музею сім'ї Березовських.

Чому для нас було важливо заснувати і популяризувати саме родинний музей? В першу чергу- для відновлення справедливості, й насамперед- не майнової, а саме моральної - по відношенню до добропорядних, освічених людей, які постраждали в часи революції. До людей, яких виганяли з власних дімонок, вбивали, грабували, змушували поїхати невідомо куди. Серед основних завдань майбутнього музейного комплексу було показати на прикладі долі представників родини Березовських, їх рідних та друзів, що революція- це жахливе явище; що брутальні соціальні зміни несуть в решті -решт горе та розруху для всіх прошарків суспільства.

Першим кроком на цьому шляху стало скликання наради в Чернігівській районній адміністрації, за участю представників самої адміністрації та Громади с. Старий Білоус. Нажаль, вагомих результатів ця зустріч не принесла, хоча більшість присутніх схвалила ідею створення саме музею Березовських у с. Старий Білоус.

Проти висловилися сільський голова та директор місцевої школи; «опозиція» схвалювала саму ідею музею, але в якості тематичної спрямованості пропонувала «село та школу», а не історію родини колишніх власників маєтку.

Як відомо, в Україні ще й досі не прийнятий закон про реінституцію, який б дозволив колишнім власникам майна повертати відібране чи втрачене.

У проектному вигляді цей Закон визначає правові та організаційні підстави, способи та порядок захисту права власності та інших речових прав «внутрішньо переміщених осіб, біженців та інших потерпілих осіб у випадках коли порушення, невизнання чи оспорювання цих прав обумовлено тими ж обставинами, що й внутрішнє переміщення або є наслідком внутрішнього переміщення осіб.»

За відсутністю такого закону безперечним був факт саме викупу будинку П. Г. Березовського у Сільської ради. Але на цьому шляху були перешкоди- будинок перебував на балансі відділу освіти Чернігівської районної державної адміністрації. Сама адміністрація не мала юридичних прав щодо купівлі- продажу нерухомості, вона могла лише змінити балансоутримувача. За таке рішення депутати районної ради повинні були проголосувати. І вирішення цього питання виявилось дуже складним, розтягнувшись майже на 8 місяців.

Задум охоплював с самого початку створення саме музейного комплексу, який би складався з декількох окремих музеїв. Це давало б можливість так би мовити не тільки статично розповісти історію родини Березовських та їх оточення, але й представити ті чи інші події у просторі і часі. Оскільки центральною постаттю музейного задуму є Павло Григорович Березовський, володар маєтку у 1887 – 1917р.р, тож і тематично побудову експозицій в музейних підрозділах планувалося нарощуватив відповідності з його біографічними даними; роки дитинства- в старому будинку його дідуся та бабусі Малахових, місцевих поміщиків (Музей – кімната «Вітальня родини Малахових, історична епоха: 1858-1893), будинок – музей П.Г. Березовського (сам житловий будинок, в якому родина П.Г. Березовського мешкала з 1894 до 1917-18 р), це безпосередньо «Музей-садиба П.Г. Березовського», «основна споруда музейного комплексу.

Далі в планах було побудування музею – кімнати «військової історії», яка б мала розповісти про представників родини Березовських- військових: самого П.Г. Березовського, штабс-капітана у відставці, його двоюрідного брата- генерал – лейтенанта -О.І. Березовського,командуючого у Першу світову війну 57 Модлінским полком, пізніше- корпусом, у часи – УНР- завідуючого відділом контррозвідки, у часи Гетьманства- генерального значкового, командуючого III Одеським корпусом армії Української Держави; Олександра Павловича Березовського, підполковника армії Врангеля.

Справа полягала ще і в тому, що комплекс споруд «старої школи» складався з декількох об'єктів: окрім самого будинку П.Г. Березовського- з шкільного сараю) (Фото 7, Додаток 5), майстерні, котельні, шкільного туалету, та основного приміщення, де навчалися діти старших класів (в перебудованих колишніх панських стайнях). Сільрада намагалася спочатку здати в оренду весь комплекс на декілька років, сподіваючись, що буде зроблено поточний ремонт за кошти нашої родини та з часом село отримає відремонтовані приміщення без будь яких особистих вкладень.

Саме питання комплексної оренди Сільрада пояснювала доцільністю створенням єдиного культурно- історичного простору на колишній території маєтку, в протилежному випадку туди може прийти будь якій бізнес, який, наприклад, буде займатися ресторанним бізнесом чи шиномонтажем. До речі, так невдовзі й сталося, поруч з музеєм деякий час активно працювали склад будматеріалів, котельня дитсадочку та комп'ютерний клуб.

Наша родина наполягала на викупі будинку, бо лише право приватної власності гарантувало подальше збереження будинку та відкривало можливості для проведення його ремонту та реконструкції.

Для подальшого просування справи треба було вивести будинок з цілісного комплексу споруд школи. Для вирішення цієї проблеми Сільрада повинна була включити цей пункт в порядок денний чергової наради. Півроку тягнулося з боку сільських депутатів переймання долею музею, який, будучи зареєстрований 23.09.2011 року, знаходився в орендованому навесні 2011 року будинку «школи номер 3»- «не вистачало голосів». Нарешті позитивне рішення було прийнято й будинок було дозволено продавати- на відкритому аукціоні. Причому ми, орендарі, не мали права першого викупу. Стверджувалося, що ціна буде символічною, майже балансовою, але після незалежної оцінки вона встановлювала 40000 грн.(близько 3500дол. США, і це без додаткових витрат).

З інтерв'ю Голови сільради газеті «Деснянська правда вільна, від.2010р. у матеріалі»: «Керуючись логікою Олени Малишко, я маю піти й забрати собі ліс, який садила моя бабуса».

Олена Малишко: «Я вважаю, що буде справедливо, якщо нам виставлять балансову ціну, за якою будинок коштуватиме від 6000-8000 грн. Ціни на решту приміщень теж мають відповідати їх балансовій вартості. Краще додаткові кошти, якіз нас хочуть взяти, ми вкладемо в реставрацію цього комплексу. На мою думку, це б було справедливо. Вважаю, що робити бізнес на таких програмах, як ми пропонуємо, не зовсім морально»[14].

Але ж для потреб музею, враховуючи врешті решт всі викреслені зайві споруди радянських часів, потрібно хоча б ще одне додаткове приміщення. І таке булов комплексі «старої школи»-з позначкою «шкільний сарай».

26.04.2012 року відбувся аукціон й будівля старої школи номер 3-колишній родовий маєток П.Г. Березовського, був шляхом викупу у держави повернутий у власність нашої сім'ї.

Ще напередодні юридичної реєстрації музейного комплексу на загальному зібранні однодумців було обговорено концепцію подальшого розвитку музейного закладу. Й на першій нараді, присвяченій важливій події, деталі цієї концепції були озвучені для всіх присутніх Головою музейної ради, чернігівською поетесою Надією Галковською.

«Щоб повернути із забуття, або поновити в пам'яті, поглибити знання, образно – емоційне сприйняття цього величезного пласту вітчизняної історії та культури, засновниками Музею було обрано оригінальний спосіб дослідження - через генеалогічні зв'язки, тобто родоводи наших земляків, відтворити – поновити правдиву картину тодішніх подій, окремих доль, культурних, мистецьких уподобань, смаків, традицій, політики й економіки Сіверського краю. Тож дедуктивним методом – від історії долі однієї людини чи родини до широких логічних узагальнень може розкритися доля всього народу у даний історичний період.

Та, щоб не перетворити таку дослідницьку роботу в поверхневе накопичення фактів, було вирішено зупинитись на пошуках і вивченні історичних матеріалів, що стосуються перш за все представників національної Еліти Чернігівщини, а це – дворяни, інтелігенція, духовні, наукові й мистецькі провідники тодішнього суспільства.

В системі таких координат і визначилась концепція Музею, а головний концепт – ідейне й матеріальне ядро його «Меморіальна садибародина Березовських. Повернення» Музей має стати активно діючим культурологічним центром виховання, просвітництва, духовного вдосконалення і розвиток почуття органічної причетності до української нації жителів Чернігівщини і гостей з різних куточків України, а то й зарубіжжя»[15].

Отже, боротьба за будинок-музей тривала близько 4 х років.

За цей час в стінах музею проведено 5 міжнародних конференцій, численні Круглі столи та пам'ятні тематичні вечори, облаштовано 4 музейні експозиції, проведено комплексний ремонт споруд Музею.

В співпраці з телеканалом «Новий Чернігів» знято 16 художньо-документальних передач з циклу «Невідомий Чернігів».

За 10 років свого існування музей перетворився в універсальний комплекс, де поєднані різноманітні функції: музейні експозиції, наукові лекторії, мистецькі акції (Фото 8 -Додаток 6).

Тематичні зустрічі присвячуються пам'яті людей, пов'язаних із родиною Березовських. І не обов'язково це якийсь видатний діяч, А, наприклад,- Олена Олександрова – подруга юності прабабусі, збирач унікального архіву про культурне життя дореволюційного Чернігова, або В'ячеслав Пухтинський – чернігівець, автор цікавих «Записок старожила». Крок за кроком будинок ремонтується (без допомоги будь-яких спонсорів, установ чи організацій), експозиція формується, дослідницька діяльність триває(Додаток 7).

З 2011 року в садибі Березовських відбуваються Старобілоуські читання – науково-практичні конференції з історичної та краєзнавчої тематики,

літературно-музичні вечори. Директор музею -Олена Малишко за освітою й покликанням – музикант, чудово грає на фортепіано, пише музику, тому частенько сідає за інструмент, і тоді в цих стінах лунають мелодії, що допомагають відчувати атмосферу минулих століть. Час від часу тут проходять зйомки телепрограм (зокрема, «Як святкували Великдень на поч. ХХ ст.», «Як вдягалися чернігівські модниці 100 років тому», «Тетянин день», «Біле танго в Чернігові»та інші). Взагалі-то в садибі можна проводити презентації книжок і концерти, тематичні фотосесії та ретро-вечірки, майстер-класи з рукоділля й навчальні заходи. А ще тут щиро раді всім, хто цікавиться історією свого роду та народу й готовий зробити внесок у відновлення історичної пам'яті і справедливості” [16].

Без малого 100 лет, аж до 2008 року на території маєтку Березовських розміщувалася середня школа села, а безпосередньо у колишньому житловому будинку навчалися молодші школярі – 1 та 2 класів. У червні 2008 року школа виїхала до нової будівлі, а у квітні 2012 року будинок повернувся у власність нашої сім'ї шляхом його викупу у сільської ради на аукціоні. Одним з основоположних критеріїв цієї, наважусь зауважити, «угоди століття» послужило визначення подальшого призначення діяльності об'єкта, що купується - як музей. Яким бути новому музею-роздумів не було: це повинен був - музей роду Березовських - на згадку про тих, хто в цьому будинку жив, творив і служив вірою та правдою Батьківщині. Особливо зазначу - всі без винятку члени сім'ї Березовських були людьми творчими, музично обдарованими, тому цікавим було музейну діяльність організувати саме у творчому ключі(Фото 10 - Додаток 8).

1.3. Доля музею у часи новітньої історії

«До початку березня в с. Старий Білоус було ще відносно спокійно, боїточилися на північних околицях Чернігова, групи російських військових

обходили місто по Київській трасі із заходу і зі сходу через Шестовицю, та Михайло-Коцюбинське. Основні їх сили групувалися в Шестовиці, Михайло-Коцюбинському та Трисвятській Слободі, тобто фактично військові частини стояли в менш як трьох кілометрах від Білоуса.

Перші прильоти трапилися 3 березня. Тоді вранці, о 8.30, вздовж набережної річки Білоус по курсу на місто пролетів ворожий бомбардувальник та скинув чотири снаряди. В результаті загинула людина. Це була, здається, перша жертва війни на території Білоуса. В ті ж дні, на початку місяця, були також прильоти градів. Тоді від попадання в житловий будинок загинула родина із чотирьох осіб. Після цього прямих бомбардувань села авіацією не спостерігалось, хоча в ніч з 8 на 9 березня та 11 березня авіація заходила на бомбардування через Білоус, вночі 9 березня було чотири заходи. Після військові з лінії за Київською трасою, де розташували мінометний розрахунок, розпочали планомірно засипати село мінами. Як правило, мінометні обстріли починалися після 18.00 вечора, а також у 23.30-00.00. В результаті обстрілів градами в перші числа березня було повністю знищено кілька будинків, в результаті мінометних обстрілів до середини березня було знищено та пошкоджено кілька десятків будинків, загалом більше 40.

У середині березня українська артилерія планомірно пристрілювалася по квадратах в район розгортання мінометних позицій ворога, знайшла ворожий розрахунок та знищила його, після чого масовані мінометні атаки припинилися, проте продовжувалися поодинокі обстріли.

«З 20-х чисел березня і до повного витіснення ворожих підрозділів 2 квітня бої точилися довкола села, проте по самому селу удари наносилися рідко, в основному постраждав житловий масив по дорозі до Трисвятської Слободи тарайон біля залізничного переїзду»[17].

Музей, хоча й не знаходився безпосередньо на лінії вогню, зазнав деяких ушкоджень. В основній будівлі та експозиції радянських часів (Школа с. Старий Білоус, «Вулиця Чехова, буд. 5» було розбито майже все шибки, стіни

посічено осколками, від вибухової хвилі було розірвано з'єднання водогінної труби. На щастя, воду на зимовий період було відключено й дерев'яні конструкції основного музейного будинку не постраждали. Колекція «Поміщицька кухня» налічує з три десятки фаянсових та скляних експонатів, які дивом вціліли, знаходячись на полицях у ніші, натомість з сусідньої полиці та зі столешні злетів сучасний посуд.

Експонат другої половини 19 століття «Земельний план ділянки на отруби поміщика И.И. Полетики в с. Стара Басань» був прострелений наскрізь. Розбилося скло рамки, пошкоджено старовинне креслення та частину стіни кімнати. В наслідок вибухової хвилі вийшли з ладу старовинні часи в їдальні.

Наразі при участі волонтерів ведуться відновлювальні роботи (Фото 11,12 - Додаток 9).

Розділ 2

ВНЕСОК МУЗЕЮ У ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Архівна робота та публікації в друкованих виданнях України

Співробітниками музею опрацьовано у 2011- 2021 рр. матеріали Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) – метричні книги, актові записи РАЦСу 1921-1941 р.р, матеріали колишнього політичного архіву Чернігівської області, матеріали Київського державного та Київського міського архівів. До матеріалів дипломної роботи частково залучені нові джерела – матеріали Управління труда та соціального захисту Новозаводського та Деснянського районів м. Чернігів.

В період з 2009 по 2021 рік надруковано в різних періодичних та інтернет виданнях України близька 30 публікацій. Співпраця Музею плідно продовжувалася з декількома виданнями м Чернігова та Києва. Нижче наводимо деякі приклади.

Газета «Наш край», м. Чернігів: «Повернення із забуття» автор- Світлана Нестеренко», 2009 рік. «Хутір Погорілки»-Світлана Нестеренко, 2010 рік. «Доля Олега Стефанова»- Олена Малишко, 2011 рік. «Адреса пам'яті»- Світлана Нестеренко, 2010 рік. «Кіно у Старому Білоусі»-Олена Малишко, 2013 рік.

Газета «Взгляд», м. Чернігів: «Генерал в серебрянном гробу или частный случай поручика Красовского» Вера Єдемська 2010 р, «Убийство дворян Комаровских», Олена Малишко 2011 р.

Газета «Сіверщина»: «Історія одного дому», Олена Малишко, 2010 рік.

Газета «Деснянська правда»: «Тут музи знов заговорили...»- Надія Галковська, 2011 рік; «Три липи біля ганку», «Дворянське гніздо у Старому Білоусі»-Володимир Сапон, 2012 рік; «Гряде дворянский бал»-Алла Величко, 2012 рік; «Зустрілися через століття»- Надія Галковська, 2013 рік., «Я намалюю

Ваш портрет»-Олена Малишко, 2018 рік;»Толока у Старому Білоусі», Вікторія Сідорова, 2019 рік.

«Українська правда»:«Дом о шести покоях» - Леся Сакада, 2010 р.

«Деснянська правда вільна»:«Нащадки дворян повертаються та просять повернути відібране майно»-Ігор Левенок, 2009 рік; «Дворянський бал- поняття багатопланове»- Євген Шпилевський, 2012 рік;»Презентували Старобілоуський музейний комплекс»- Ганна Адруг, 2013 рік.

Газета «7 дней»:

«Сохраненная судьбой»-Борис Шрамченко, 2011 рік, «Пароходы – пароходыили Чернигов 100 лет назад»- Олена Малишко, 2012 рік, «Где ты, Шурочка» Олена Малишко 2012 рік, «Что осталось от тех дней»- Олена Малишко, 2012 рік, «Я помню вальса звук прелестный»-Олена Малишко, 2013 рік.

«Любимая Черниговская газета»:«В Чернигове идет подготовка к дворянскому балу»- Галина Сачивець, 2012 рік, «Извольте откусать» -Олена Малишко, Галина Сачивець, 2013 рік.

«Українська музична газета», Олена Малишко:

«Олена Андрєєва- луганчанка з Санкт - Петербургу.»- 2016 рік, «Олена Олександрова-Дмитро Рогаль-Левицький. Осінній романс», 2017 рік, «Олена Протопопова: зимовий шлях»- 2018 рік» - Олена Олександрова- Євген Богословський. Сумні наспіви»- 2018 рік - Олена Олександрова- Марія д'Альгейм. Візит у минуле»- 2018 рік (Фото 13 - Додаток 10).

2.2.Співпраця з комунальним закладом «Телеканал Новий Чернігів»

В співпраці з телеканалом«Новий Чернігів»за період 2011 -2021 р.р. створено 17 сумісних творчих телепрограм з циклу «Невідомий Чернігів».

Окремо підкреслимо, що цей проект розвивався творчо: від суто документально - оповідних сюжети про старовинне місто Чернігів, його архітектуру та мешканців ставали дедалі художньо- мистецькими, з залученням представників творчих кіл міста: артистів Молодіжного театру, солістів Чернігівської філармонії, викладачів музичного коледжу тощо. Зйомки всіх художніх частин сюжетів проходили в інтер'єрах Музею.

Наводимо перелік спільних робіт:

- 1) «Садиба Березовських» -2011 р;
- 2) «Садиба Дзвонкевичів» - 2012 р.;
- 3) «Костянтинівський сквер» -2012 р.;
- 4) «Садиба Вербицьких» -2012 р;
- 5) «Біле танго в Чернігові»-2013 р;
- 6) «Масляна» -2014 р.;
- 6) «Олександра Аплаксіна» - 2015р;
- 7) «Тетянин день» - 2016 р.;
- 8) «Великдень -100 років тому» - 2017 р;
- 9) «Євген Богословський» -2017 р;
- 10) «Садиба Шуб» -2018 р.;
- 11) «Садиба Биковських» -2018 р;
- 12) «Торгівля в дореволюційному Чернігові. Частина 2. Магазин мадам Данюшевської» 2018 р.;
- 13) «Садиба Дорогунцевих» - 2019 р.;
- 14) «Садиба Петусів» - 2019 р.;
- 15) «Н.В.Гоголь» -2020 р;
- 16) «Садиба Коваленко» - 2021 рік.;
- 17) «Вулиця Чехова» (2021 р.- в роботі).

Ось деякі найцікавіші приклади співпраці наукового та медійного закладів. Сюжет «Біле танго в Чернігові», червень 2013 року. В музичній вітальні Музею, «доремонтних часів», побудовано декорації ресторану

«Олександрівський» при однойменному готелі, що розташовувався в центрі Чернігова. Початок жовтня 1919 року, кілька днів – як звільнено Чернігів від більшовиків частинами Білої армії. З столикі у ресторанній залі займають мешканці Чернігова- тендітна молода жінка зі своєю хрещеною читають газетні новини, з ними поруч – їх знайомі – молоде подружжя. За другим столом - Марія Павлівна Березовська с подругою – віолончелісткою та своєю племінницею.

За третім столом- найбільш цікаве зібрання: поміщик В'ячеслав Іванович Сікорський та поранений при штурмі Чернігова поручик Федір Радченко грають у шахи. З ними поруч – випускник Сумського кадетського корпусу- юний князь Юрій Кейкуатов. [Фото 14, Додаток 11]

Фоном лунають звуки старовинного фортепіано, встановленого в цій же залі. Гості спілкуються один з одним, радіють відновленню життя після майже півроку більшовицького терору.

Всі дещо напружені. В'ячеслав Сікорський, знаний в Чернігові любитель музики виконує ліричний романс «Гори-гори, моя зірка», й в якусь мить атмосфера змінюється. Після паузи лунає «Біле танго»- лейб- мотив фільму, подружжя з першого столику виконує цей неймовірно модний у ті часи танець у музичному супроводі імпровізованого квартету з числа гостей ресторану: лунають труба, віолончель, фортепіано та контрабас.

Справжній фурор, без перебільшення, справила прем'єра сюжету «Н.В. Гоголь», зйомки якого проходили в інтер'єрах їдальні та кабінету- бібліотеки Музею. Окрім короткої документальної частини, знятої в середині лютого на вулиці Гоголя в Чернігові про короткий час перебування майбутнього письменника в губернській столиці по дорозі на місце служби в Петербург, автори задуму заповзялися художньо відтворити й фрагмент з його безсмертного творіння: роману-поєми « Мертві душі». Існують дві відомі кіно версії «Мертвих душ»- 1960 та 1984 рр., обидві екранізовані за радянських часів, у відповідному ідеологічному контексті. Тож співавторам «Н.В. Гоголь»,

щоб відтворити задумане, довелося не тільки перечитати Н.В. Гоголя, але й переосмислити текст. Отже хто вони - "гоголевські поміщики"? Манілов-солодка людина недалекого розуму чи рафінований інтелігент? Коробочка-дикувата недалека провінційна жінка чи «міцна господарниця», гостина людина? Плюшкин- виживший з розуму старий чи самотня чоловік, яка викликає співчуття?[18]

Формат телепередач «Нового Чернігова» передбачає короткі сюжети, тож для художнього втілення був обраний епізод візиту Чічікова до садиби Настасії Петрівни Коробочки. Окремо підкреслимо, що в новому сценарії було підновлено образи покоївок Коробочки- Фетинії та Пелагеї. Вони значно жвавіші, життєві. Всі ролі блискуче виконали у сюжеті друзі Музею (Фото 15 – Додаток 12).

Для більшої достовірності та досконалого втілення образу Коробочки було отримано консультацію у фахового психолога- Юлії Малащенко, при цьому особистість Настасії Петрівни Коробочки аналізувалася як реально існуючої людини.

Отже, Юлія Малащенко:«Коробочка. Гостинність є, але з думкою про користь контакту. Хотіла б мати у друзях дворянина, завсідника, людину, яка має вихід на держбюджет. Вміє для користі справи «підмаслити»: чоловік у неї не міг заснути без чухання п'ят (швидше за все, сама його до цього і привчила; судячи з портрета, що висів у кімнаті, він був військовим, життя його змушувало засинати інакше). Чічіков не міг відірватися від її млинців, його кучер від неї їхав мовчазним (так з ним бувало, коли «у чомусь провиниться чи п'яний», хомут коня «був майстерно зашитий»). Порівнюючи Натасью Петрівну з її сестрою-аристократкою, Гоголь віддає перевагу Коробочці, тому як її думки на відміну від сестри були про розумно облаштовану справу, нехай і невелику. Припускаю, у них певне суперництво із сестрою. Сестра, зважаючи на все, вийшла у світ завдяки заміжжю. Коробочка була скромною (будучи у віці, зникла, побачивши Чічікова без одягу), вона теж хотіла б світ, продовжує

допускати такий варіант, але іншим шляхом – на рівних, як досить успішний підприємець. Втім, вона любить свою справу, вона у неї виходить, вона добре обходиться і без премії у вигляді світла. Нехай наполовину, але будинок її "освітлено світлом"[19].

2.3. Похід- реконструкція як спосіб вивчення регіональної історії

Ідея організації походів – реконструкцій (не маючих нічого загального з відпочинком чи с прогулянкою туристичного змісту) виникла навесні 2019 року, коли до Музею завітав відомий письменник-мандрівник Олександр Волощук. Того ж літа було сплановано перший Похід «Дорогою життя – 100 років поспіль», присвячений буремним подіям 1919 року у Чернігові.

Всього за період 2019- 2021 рр. відбулося чотири таких Походи, в процесі яких було вилучено важливі історичні та культурологічні факти з історії Чернігівського регіону.

«На початку серпня минаючого року виповнилося сто років з перебігу пріснопам'ятних подій у Чернігові, коли донедавна квітуче губернське місто сколихнулось від жаху та розпачу...»

Так розпочинаємо бесіду про одну з найдраматичніших сторінок української історії ХХІ ст., яку не оминула кривава зміна світової політичної системи у вирі воєн, революцій, масових репресій. І серед цього вселенського румовища, як спалах надії – короткочасне становлення і знову падіння Української державності. Моя співрозмовниця – заступник директора і співзасновниця Музею «Старобілоуський історичний комплекс» Олена Малишко – Березовська. Вона активно займається генеалогією – наукою, що досліджує родинні зв'язки відомих родин і знаних особистостей, які нерозривно пов'язані з подіями та явищами вітчизняної історії. Отже, щоб безпосередньо відчувати й уявити ту відчайдушну боротьбу за життя, котра випала на долю пасіонарних чернігівців та їхніх родин, Олена Євгенівна

зважилась на нелегкий і почасти небезпечний експеримент – провести цього літа похід – реконструкцію подій столітньої давності, який став порятунком від неминучої загибелі небагатьом чернігівцям – втікачам часів другої більшовицької окупації (1919 рік). Для усвідомлення важливості й значення такої реставрації історії варто звернутись до наукових джерел, аби більш конкретно роз'яснити й уточнити те, що насправді відбувалось на теренах рідного краю.

З безцінних мемуарів очевидця тих подій Дмитра Васильовича Країнського, автора книги «Записки тюремного інспектора» дізнаємось, що з приходом радянської влади в Чернігів у 1919 році одразу різко змінилось тогочасне, відносно спокійне і розмірене життя мешканців міста і навколишніх сіл. Розпочалися жорстокі розправи з людьми, які за старого режиму займали високі посади і користувались повагою і шаною у чернігівців. Так, у серпні 1919 року було заарештовано Голову Чернігівської повітової земської управи Олексія Олександровича Бакуринського разом з його 23-х літнім сином Олександром, студентом Київського університету. З усієї родини залишилася лише дружина Олександра Олексійовича – Ольга Романівна, співачка і викладачка музичного училища. Основним мотивом арешту високопоставленого чиновника було те, що більшовики не пробачили його прихильності до Гетьмана Скоропадського, коли він обіймав керівну посаду помічника губернського старости. І хоч, дізнавшись про цей арешт, робітники, селяни, ремісники міста зібрали 5 тисяч підписів у листі з проханням звільнити людину, шановану й авторитетну у народі, головний більшовицький очільник Чернігова Тит Коржиков заявив: «Саме таких нам і треба знищувати!» Тож, у ніч з 1 на 2 серпня 1919 року батько і син Бакуринські були розстріляні (син – «щоб не помстився за батька»), а разом з ними – й велика група чернігівської інтелігенції. Серед приречених – цивільні, військові, священики, чиновники, купці.

У ті дні після нелюдських знущань так само зазнав смертної кари ще один представник чернігівської еліти – Михайло Миколайович Шрамченко, дійсний статський радник, мировий суддя Козелецького повіту, землевласник і колишній Вологодський губернатор. Тіла страчених рідних та друзів жителі міста знаходили на полі вздовж Гомельського шосе. На всіх станціях більшовицькі комісари виловлювали буржуїв, офіцерів і контрреволюціонерів і тут же на станціях розстрілювали. Особливо тяжке становище було у тих, хто знав, що їх розшукують. У цьому випадку потрібно було втікати. І це був своєрідний героїзм-адже необхідно ризикнути перейти Десну і лісами та болотами у лозняках пробиратися на Київ.

Серед таких відчайдушних втікачів був і прапрадідусь Олени Євгенівни - Павло Григорович Березовський (1858 – 1933 рр). Так званий «старий» київський шлях, був відомий ще за часи князівської доби Київської Русі і на відміну від «нового», яким ми всі користуємося й досі, пролягав вздовж правого берега Десни лісами, лозняками, заболоченими луками, іноді майже впритул до самої річки. Звісно, цим шляхом, закинутим, здичавілим, вже й тоді, у 1919 році мало хто користувався. Але якраз у цьому для втікачів й була велика перевага – можливість непомітно зникнути й дістатись більш безпечного місця.

Припускаємо, що Павло Березовський як колишній військовий, мін очолити таку невеличку групу, із 2-3 осіб, розробивши маршрут із врахуванням всіх можливих труднощів. Павло Григорович прекрасно орієнтувався у цих місцях Придесення і особливо йому були добре знайомі садиби у селах, куди він ще з юності частенько навідувався на гостину – до родичів, друзів – поміщиків. На жаль, зараз ці садиби або спорожніли, або були зруйновані, й самі господарі також були відсутні – багато хто знав в окрузі про трагічні випадки розбійних нападів місцевих банд чи більшовицьких зайд, які жорстоко розправлялись з володарями та їх родинами: під комуністично-анархічним гаслом: «Грабуй награбоване!» Існувала теоретична можливість звернутися за

допомогою до селян – колишніх робітників, щоб отримати дещо з харчів, питну воду та місце для ночівлі. Всежтаки у більшості простих людей проявлялось співчуття, симпатія, в решті, людяність та вірність своїм колишнім господарям і відповідно їхнім родинам і друзям, таких прикладів ми знаємо достатньо.

Щодо учасників походу, то Олена Євгенівна, посилаючись на архівні відомості (листи, родинні спогади, мемуари) додає, що серед учасників походу були 2 жінки - Олександра Костянтинівна Шрамченко, дружина нещодавно убієнного экс – губернатора, і пані О.І. Листовська (на жаль, імені її не збереглося, лише ініціали). Пані Листовська могла бути донькою, або рідною сестрою судді Івана Івановича Листовського, про якого згадано і в календарі за 1915 – 1916 рр. Д.В. Країнський зазначає в Спогадах, що пані Листовську було б неминуче страчено, якби вона вчасно не покинула Чернігів.

І ось, через 100 років, маючи невеликий і скупий фактаж історичних даних, Олена Євгенівна вирішує на власному досвіді відчутти і уявити, як тоді, у далекому 1919 році її прапрадідусь долав неймовірні труднощі на цьому нелегкому і досить довгому пішому шляху (близько 150 км). Крім постійної небезпеки переслідувань чи розбійних нападів наші мандрівники мали ще купу неминучих подій і ускладнень в такій подорожі: незвичайно контрастні погодні умови (вдень було тепло + 22 градуси, а вночі – прохолодно + 10 градусів), необхідність постійного поповнення харчових запасів і труднощі зберігання їх влітку. І головне – питна вода, яку часто пили, готували чай, варили суп на вогнищі; потрібно було долати важкі непрохідні ділянки -лісові хащі, болота, піщані дороги, яких багато між Десною і Дніпром. Також необхідно було остерігатися і лісових мешканців: лисиць, плазунів і особливо вовків, дошкуляли й комахи та надто великі й кусючі мурахи»[20].

З польового щоденника Олександра Волощука: «Після складання маршруту я прикинув, що наша піша мандрівка може тривати 6 днів, якщо проходити за день по 25 км таким шляхом: Старий Білоус (старт) – Жеведь –

Гончарівське – Соколівка – смт. Десна – Берег Київського водосховища – Вишгород – Київ. Ночівлі передбачались у перелічених селах. А взагалі Олена наполягала, щоб умови нашого походу були максимально наближені до умов столітньої давнини. Хоча ми розуміли, що це майже неможливо, хіба що триматись маршрутної лінії збоку населених пунктів. Для чистоти експерименту вирішили брати з собою і найпростішу їжу: сухарі, сало, крупи, картоплю, цибулю й огірки. І для поновлення «спалених» калорій - шоколад.»[21]

Наші сучасні мандрівники мали змогу ретельно підготуватися до пішого переходу з Чернігова на Київ, бо над ними не тяжіла нервова поспішність екстрених зборів з огляду смертельної небезпеки, дорожні пригоди, непередбачуване майбутнє. Однак труднощі й несподіванки на шляху наших предків траплялись і у нас, їхніх нащадків, - зауважує пані Олена. Після с. Соколівка Чернігівської губернії (нині це Козелецький район) населені пункти практично по цій дорозі вже не зустрічаються. Отже ми змушені були зійти з маршруту старого шляху на 2 км, щоб поповнити запаси харчів і питної води у селах Карпилівка і Моровськ. Закупивши продукти і воду, заходимо в інше, теж древнє село Рудня, а далі - 16 км – немає жодного населеного пункту. І у Олени раптово розболілась нога. Довелось шукати спеціальну мазь «Меновазин», щоб продовжувати путь. Одразу пригадалась учасниця походу 1919 пані Олександра Шрамченко, яка й за віком була старша від Олени та й такої спортивно – фізичної форми, як вона, звісно, не мала. Не кажучи вже про дорожнє спорядження і спеціальне взуття. Крім того, враховуючи поспішність виходу з Чернігова наших предків, була мізерна ймовірність, що вони встигли прихопити з собою якісь ліки, хіба що елементарні дорожні медикаменти. Тож для повноцінного продовження походу (і без ліків) їм був необхідний хоча б перепочинок, особливо жінкам – підсумовує свій спогад Олександр.

Безумовно ми, зазначає Олена Євгенівна, з самого початку цієї дорожньої епопеї ми мали і допомогу, і підтримку. Не порушуючи лінії

маршруту, заходили у ті ж села, які могли відвідувати і наші попередники. І всюди місцева влада та звичайні люди, дізнавшись про мету нашої експедиції, надавали нам потрібну інформацію, організовували ночівлю. Та все ж події столітньої давнини ніби наздоганяли щораз, як ми віддалялися від смуги людських поселень і занурювались у дику природу. Так виявилась гострою й виснажливою боротьба з великими чорними мурахами, коли на землю не можна було присісти і навіть зупинитися. Переконана, запевняє пані Олена, що наші прадавні співвітчизники також стикались під час подорожі і із мурахами – ненажерами, і з сипучими пісками придніпровських земель, коли і ходьба утруднювалась й уповільнювалась.

На 5 й день подорожі ми дістались водного каналу Київського моря, яке було штучно створене в 60 х рр., майже через півстоліття тих буремних подій, воєн і революцій. Ця гігантська штучна водойма на Дніпрі і нині справляє печальне враження: дуже забруднена, занехаяна. На узбережжі ми не побачили ні відпочивальників, ні рибалок. В результаті триваючої і до нині техногенної діяльності, були затоплені понад 50 населених пунктів, гаїв, лісів, луків і багатої на урожай орної землі. А скільки втрачено безцінних артефактів історії, краєзнавчих пам'яток, реліктової флори і фауни! Тож можемо зараз лише уявити, яку красу тоді побачили наші мандрівники ще 100 літ тому, коли вийшли з темних лісових хащ і сипучих пісків до старого русла Дніпра, вздовж якого прекрасною живою панорамою розкинулись мальовничі села із щедрими садами і багатючими ґрунтами, де мешкали заможні селянські родини. Біля кожної садиби – припнутий до берега човен, і не один і перебуває він у активному користуванні для переправи на протилежний правий берег Дніпра! Ось до прикладу нині затоплене прадавнє село Сваром'я з назвою, можливо, від імені Сварога, язичницького Бога неба і ковальства. У цьому селі тоді, на початку століття, займались жвавою торгівлею переважно жінки. Вони складали у кошики різноманітні продукти і самотужки перевозили свій

важкенький товар через Дніпро по декілька разів на день, якщо була вдала торгівля.

Можна припустити, що з однією такою місцевою жіночкою, місцевою хазяйкою, наші мандрівники у той далекий час змогли домовитись про переправу до Вишгорода. А там до Київської Куренівки чи Подолу – вже рукою подати! У ХХІ столітті на цій же дорозі часові дежавю продовжували виникати і не припиняли мимоволі дивувати своїми таємничими з'явами, - згадує Олена Євгенівна. Найтяжчим виявився 5-й день подорожі. Одяг, взуття, спорядження – все було в жалюгідному стані після «екстремального переходу придніпровськими нетрями. .

Більш стисло -про наступні Походи.

- «По сліду професора Богословського», маршрут- м. Чернігів – с. Анісів - с. Лукашівка - с. Буди- с. Слобода. Май 2020 року. Загальна довжина маршруту- 27 км. Мета експедиції досягнута- встановлено обставини і точне місце загибелі знаного чернігівського музикознавця й викладача музики – професора Євгена Богословського, який на початку вересня 1941 року при нез'ясованих обставинах опинився у с. Буди нині Чернігівського району та трагічно загинув там. Відшукано свідка подій 1941 року-93 річну місцеву жительку- Любов Василівну Савенко.

Похід» В пошуках замку князів Кейкуатових»: липень 2020 року, довжина 30 км., маршрут: Чернігів-Седнів-Бігач.Здобутки: в м. Седнів встановлені подробиці перебування репресованого чернігівця В.К. Пухтинського, викладача французької мови в 1958/59 учбовому році. Винайдено дві його учениці. В архіві жительки с. Бігач знайдено газету «Колгоспна правда» за 8.08.1967 року з подробицями погрому замку князів Кейкуатових у Бігачі та знищенням економії.

Похід «Чемер-Будище-Медведьовка-Держанівка»- травень 2021 року. Отримано цікаві спогади місцевих жителів про останню подорож Т.Г. Шевченко до Канева. Віднайдено місце поховання поміщика І.І. Полетики на

кладовищі Успенської церкви, єдине, що збереглося в Медведівці. В с. Чемір відвідано палац генерал- майора М.Ф. Пашковського, проведено перемови с місцевою громадою щодо заходів збереження цієї унікальної пам'ятки дерев'яної архітектури.

Розділ 3

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПРОЕКТИ МУЗЕЮ

3.1 Проект «Старобілоуські читання»

На сьогоднішній день Музей є історичним та культурним об'єктом регіонального значення. Крім традиційної екскурсійної діяльності, Музей проводив в докарантинні часи щорічно від 3-х до 5 великомасштабних заходів: історичних конференцій, круглих столів, вечорів пам'яті на різноманітну тематику. Усі ці заходи об'єднані циклом «Старобілоуські читання».

Приведемо деякі приклади.

Червень 2010 р.- конференція « Дворянство Чернігівської губернії-розквіт та вигнання.». Травень 2011 року:» Чернігів дореволюційний-культура та мистецтво».Вересень 2011 р. « Перша світова війна, її наслідки та вплив на сучасність» . Жовтень 2012 року- «Червоний терор на теренах України та його глобальні наслідки». Червень 2012 р.» Громадянська війна: на фронтах України». «Форум нащадків дворян Чернігівської губернії»- червень 2013 року.

«Олена Андрєєва. Пам'ятаємо» - 2015 та 2017 рр. «Вечір пам'яті Олени Іванівни Олександрової». 2017 рік.

«Мелодії нашої юності»- музичний захід для мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату, та інші.

Конференція» Реабілітовані історією» - квітень 2019 рік.

Музей, дотримуючись сучасних тенденцій в роботі, активно задіює «інтерактивні вставки» у вигляді музичних сцен, постановочних театралізованих номерів та ін., що сприяють глибшому сприйняттю матеріалу, що подається. Для підготовки та реалізації «інтерактиву» залучаються спеціалісти суміжних дисциплін: артисти місцевих театрів, солісти філармонії, студенти та викладачі Чернігівського музичного училища, місцева публіка, небайдужа до історії. Така взаємодія дозволяє отримати в результаті цікавий і

якісно новий інтелектуальний продукт. Зрозуміло, важливим є дозована подача допоміжних матеріалів, щоб не відійти від основної теми, заявленої в рамках того чи іншого заходу. Наведемо кілька прикладів.

Ведучі музейних заходів одягнені в одяг, що висвітлює історичну добу. Провідні конференції «Перша Світова війна: її підсумки та вплив на сучасність» одягнені у форму поручика Російської імператорської армії та сестри милосердя.

2. У програмі переважної більшості конференцій, круглих столів та подібних заходів є перерви або сьогодні так звані кави – брейки. До їх організації можна також підійти творчо. У нашому варіанті ми маємо досвід пропозиції нашим гостям та учасникам відразу ж 3-х «інтерактивних вставок».

Насамперед, відзначимо форму та зміст самої «кава-брейка»: можна запропонувати учасникам і гостям печиво та напої з найближчого магазину, з іншого боку є можливість представити невелику палітру кондитерської випічки певного історичного періоду, наприклад початку ХХ століття. Практично в кожній сім'ї збереглися рецепти від наших бабусь - прабабусь, і відтворити пироги або ж кекси за старовинними рецептами не має особливої складності. Конференція «Дворянство Чернігівської губернії: розквіт та вигнання». Дівчинка – покоївка запрошує учасників конференції на обід. Для реалізації задуму було відтворено образ реального історичного персонажа: дівчинки - покоївки Насті Протченко, роль якої виконала школярка із Києва Ольга Замятіна (автор диплому). Ще одну цікаву «вставку», яка була застосована на вже згаданій конференції» Перша світова війна...». Під час перерви гостей, що виходили у внутрішній дворик Музею, вітав військовий духовий оркестр, який виконав програму улюблених маршів та вальсів початку ХХ століття.

Великий інтерес у мешканців та гостей м. Чернігова викликав історико-художній захід «Чернігів у 1912 році, який пройшов 28.09. 2012 року. Паркове кафе». У затишному куточку парку на Валу, в історичному центрі Чернігова виникло невелике літнє кафе, де за трьома плетеними столиками розташувалися

персонажі з минулого: поміщик, що перебуває в Чернігові проїздом дорогою до свого маєтку, поручик Н-ського полку з сином-вихованцем Сумського кадетського корпусу, дві літні пані, міський лікар і настирливий пацієнт останнього. Тобто, окрім основної інформаційної частини щодо історії про традицій паркових гулянь до 1917 року, глядачам було запропоновано художню сцену – з «включенням» всіх столиків імпрізованого кафе. За мотивами вищезазначеного сюжету телеканалом «Новий Чернігів» було знято історичну передачу « Костянтинівський сквер».

Серед незвичайних «інтерактивних вставок» слід згадати таку під назвою «Дзвінок у минуле». В рамках «Форуму нащадків дворян Чернігівської губернії» 8 червня 2013 року після доповіді про події 1919 року в Чернігові, на екран проектора було виведено оголошення з «Чернігівської газети» за досліджуваний період, де було повідомлення про відновлення прийому пацієнтів лікарем П.П. Деполович. Модератори заходу вирішили зателефонувати за номером, вказаним у газетному оголошенні. Після такого короткого «занурення у минуле», із сусідньої зали вийшов 85-річний онук доктора, який і розповів про долю свого діда та його нащадків.

Музей «Старобілоуський історичний комплекс» вже кілька років співпрацює з Чернігівським обласним геріатричним пансіонатом, організовуючи концерти для підопічних. Музично – історичний вечір «Мелодії нашої юності» був організований та проведений силами творчих колективів Чернігова, до його програми були включені твори часів молодості слухачів. Загальновідомий факт, що учасники громадських заходів до середини дня втомлюються від великого потоку інформації і не можуть повноцінно сприймати матеріал, що подається. Як наслідок – рух і шум в останніх рядах тощо явища. Використання «інтерактивної вставки», порівнянне з поняттям «перебивки» в телебаченні (коротко - термінова зміна монотонного кадру новою абстрактною, але близькою тематичною картинкою) дозволяє тримати учасника - глядача у постійній увазі. Можна навести приклади та інших

«вставок» у програмах заходів нашого музею – невеликих музичних привітань учасників Читань, музичних ілюстрацій до однієї з доповідей тощо. Також нами була «відтворена » присутність у конференц-залі (серед гостей та учасників) персонажів певної епохи – йдеться про вже згадану конференцію «Дворянство Чернігівської губернії: розквіт та вигнання». Артисти Чернігівського Молодіжного театру прибули на конференцію у репетиційних костюмах до чехівської вистави «Чайка». Ці «мовчазні персонажі» з минулого часу були присутні у конференц-залі, слухаючи поряд з іншими учасниками матеріали доповідей. Після закінчення конференції гості із задоволенням фотографувалися з артистами. У свою чергу, театральні артисти завойовують собі таким чином увагу та кохання, а у театру з'являється нові глядачі.

Насамкінець згадаю цікавий епізод, який можна позначити як «практичний результат інтерактивної діяльності». В вересні 2016 році на регіональній краєзнавчій конференції в м. Новгород-Сіверському директором Музею була представлена доповідь «Зінаїда Олександрівна Марченко – представник жіночої гілки роду Березовських». Матеріал доповіді базувався на наших сімейних спогадах, і родоводу розпису, складеного відносно недавно за результатами архівної роботи.

Для деякого пожвавлення небагатого фактами матеріалу, після завершальних слів у доповіді про важливість зберігати пам'ять про минуле, як того прагнули наші предки, збираючись разом на імпровізованих вечорах спогадів з незмінним чаюванням та випічкою, було задумано візуалізацію старовинного пирога під назвою «яблучний вертут» .

Результатом такого експромту став послідуочий емоційний виступ бібліотекарамузею « Слово о полку Игореве» – про знаходження у фондах Новгород-Сіверського краєзнавчого музею особистого архіву З.А. Марченка, чисельністю – 76 документів. Цікаво, що серед листів, фотографій та різних довідок був і старовинний кулінарний блокнот!

Підсумовуючи викладене, зазначу, що такого року «інтерактивне занурення» в минуле залишає добру пам'ять учасників та гостей заходів, створює гарний настрій, а головне – сприяє відродженню інтересу до вивчення історії загалом. Сподіваємося, що наш скромний досвід може бути корисним у роботі шановних колег.

3.2.Проект «Ретроспектива балу Чернігівського Дворянського зібрання»

Задум проекту виник наприкінці 2011 року, коли Музеєм було підписано угоди по співпрацю з Чернігівським музичним коледжем ім. Л.Ревуцького та Чернігівським обласним художнім музеєм ім. Галаганів. 5 травня 2012 року відбувся перший такий захід: «Весняний бал Чернігівського дворянського зібрання». Цей без перевершення інтелектуальний продукт є результатом успішної взаємодії чотирьох закладів – Музею, Чернігівського музичного коледжу ім. Л. Ревуцького, Чернігівських шкіл бального танцю «Ліла» та «Аеліта» та Чернігівського обласного художнього музею, в головній залі якого-колишній вітальні Чернігівської жіночої класичної гімназії й відбувся захід. Відмінністю Бал-ретроспективи стало залучення до участі професійних танцюристів з хореографічних шкіл. Вони й створювали відповідну «ретроспективну картину». Інші численні учасники Бал-були глядачами.

«Сама ідея організувати справжній бал заявила після проведення вечору «домашнього музиціювання», що відбулося в лютому цього року в стінах Чернігівського колегіуму.» Це буде не просто танцювальний вечір, натхненно розповідає Олена Євгеніївна, а повна ретроспектива старовинних балів кінця XIX- початку XX століття. Ми намагаємося знайти в минулому деталі того життя, в першу чергу- його культурної складової, й відродити це.»

Особливості організації та проведення старовинних балів відновлювалися завдяки спогадам Марії Павлівни Березовської, прабабусі Олени Малишко. Змалку вона розповідала своїй правнучці не лише про історію іншого роду, а й про славні традиції дворянських сімей, в тому числі- про особливості проведення балів.

Деснянська правда в статі «Гряде дворянський бал» ще за місяць до заходу пише: «Тому я знала, що на балах виконували польку, вальс, кадрили, гопак-говорить пані Олена». До слова, на бал вона готує дві музичні

новинки, написаних власноруч спеціально з цього приводу, - «Польку – каприз» та «Вальс-експромт», які прозвучать у виконанні струнного оркестру Чернігівського музичного училища під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України - Анатолія Данилевського. Серед гостей балу - нащадки чернігівських та київських дворян. На світський захід запрошений соліст Чернігівської обласної філармонії, заслужений артист України, баритон - Іван Круш. Він виконає кілька старовинних романсів.

Відмітимо, що творчі заходи, а їх відбулося два: «Ретроспектива весіннього балу Чернігівського губернського дворянського зібрання» - 5.05.2012 року та «Ретроспектива осіннього балу Чернігівського губернського дворянського зібрання» - 12.10.2013 року проходили у модному на початку XX століття форматі «Концерту-лекції», започаткованого знаним музикознавцем та композитором - Євгеном Богословським, коли танцювальні номери перемежались доповідями чернігівського музикознавця - Олександра Коваленко про історію того чи іншого танця. Відомий київський архітектор-реставратор - Ірина Малакова зробила цікаві доповіді на тему «Мова віяла» та «Правила етикету на балу».

3.3. Проект «Народжені до революції- маленькі Чернігівські історії»

Засновуючи навесні 2018 року цей проект, Музей не мав на меті отримати якийсь грандіозні відкриття, чи ввести в науковий обіг нові видатні імена. Насамперед, цей задум стосувався для вирішення завдань морального плану: відродити імена представників чернігівської інтелігенції, народжених до жовтневої революції 1917 року, яка пронесла на своїх плечах всі тягарі свого часу, а також, наскільки це вдасться, прослідити їх подальше життя та їх нащадків у буремному XX столітті. Відправною пунктом дослідження стала історія родини поміщика Старий Білоус - Павла Григоровича

Березовського(1858-1933), рідного прапрапрадіда автора дипломної роботи. Не прагнучи «обійняти неосяжне» було прийнято рішення вести збір матеріалів «по спіралі», накручуючи нові витки на базисну основу- історію родини Березовських та їх нащадків: дочки Марії Павлівни Стефанової (Березовської) - (1891-1984) і онуки – Алевтини Олександрівни Дедкової (Стефанової) - (1918-2003), а також -двоюрідних та троюрідних братів та сестер останніх. В полі зору, зрозуміло, опинилися з часом представники дружніх добросусідських родин: Красовські, Комаровські, Грембецькі, Олександрови, Пугачови, Юркевичі, Дорогунцеві та багато інших. Зупинимось у цьому дослідженні на перелічених іменах.

Пошук матеріалів стосовно історії дореволюційного Чернігова обмежений територіально, за часом та частково суто практичними можливостями. Традиційно виконувалася робота, пов'язана пошуками архівних матеріалів в фондах Чернігівської духовної консисторії (метричні записи) та фондами канцелярії громадянського губернатора (столи звернення громадян із різних питань). Ці матеріали містять відомості про народження наших персоналій, ті інші зміни складу їхньої сім'ї, а також всілякі відомості про просування по службі, вирішення різних майнових питань, отримання матеріальної допомоги тощо. Подальші біографічні матеріали передбачається шукати у фондах радянського періоду (матеріали колишнього «партійного архіву», в архівах РАГСів, управління праці та соціального захисту населення, та, насамкінець, в архівних книгах цвинтарів).

Коли можливості архівів вичерпані, на допомогу приходить таке важливе джерело інформації, як «усна пам'ять». Хтось чув про події минулих днів завдяки розповіді представників старшого покоління, а деякі з нас навіть мали змогу особисто бути знайомими з представниками «старого суспільства».

Не варто виключати і таке вагоме джерело інформації як старі записники, що належали колу осіб, що нас цікавить. Ілюструючи вищевикладене, наведемо приклади, пояснюючи у своїй алгоритм досліджень.

Крок перший. Звернення до Чернігівського обласного державного архіву.

Звернення до матеріалів фондів духовної консисторії має сенс – якщо знаєш, кого шукати і де шукати. У нашому випадку йшлося про народжених у Чернігові та Чернігівському повіті, досліджувані прізвища були відомі. Таким чином -систематично переглядаючи відцифровані метричні книги, були встановлені дати народження Тржемеської (Стефанової) Марії Микитівні - 04.01.1887 р, Юркевич Валентини Григорівни (3.01. 1897), Стефанова Олександра Микитича (27.03. 1890 р.), та інших жителів м. Чернігова, біографій яких ми сьогодні не торкнемося.(Посилання)

Крок другий. Звернення до Чернігівського обласного управління Юстиції. Запит від музею надсилається у вільній формі з проханням уточнити дату смерті зазначених персоналій. Звернення слід обґрунтувати, наприклад, зазначити, що представники наведених у списку прізвищ належали до чернігівської дореволюційної інтелігенції. Безпосередньо управління юстиції немає свого архіву. РАГС у м Чернігів не відповідає безпосередньо на подібні запити, беручи в роботу лише матеріали сімейного характеру, з підтвердженням прямим спорідненістю. Запит через обласне управління юстиції від 03.05.2019 р. (додаток № 1) дав змогу вирішити цю проблему.

Таким чином було встановлено дати смерті вказаних особистостей.

- Тржемесская Мария Никитична: 07.04.1972 г,
- Стефанов Олександр Никитич: 23.12.1958 года,
- Пугачев Данила Михайлович: 20 - 23.05(!)1966 г. та багатьох інших чернігівців.

Крок третій. Старі нотатки. Нашим дослідженням про долі чернігівців, народжених до революції, загалом супроводжував успіх завдяки тому, що збереглася низка сімейних спогадів, фотографій та прапрабабусін записничок, який вона заповнювала в період 1960-х- початку 1970-х років.

У записничку вказані адреси та у деяких випадках - дати народження (для поздоровлень) тих, хто живе на той момент, і перекреслені дати тих, хто

нешодавно помер. Житловий фонд Чернігова не зазнав глобальних змін за останні 50 років, тому можливим було спробувати відвідати ці « Адреси Минулого». Таким чином були перевірені адреси із записника сімейств Власко, Смірнових, Круглянських, Пилипенко, Юркевич та ін. Успіх супроводжував лише в першому та четвертому зі згаданих випадків. Частково житловий фонд було знесено, за декількома адресами жили сторонні особи, які не володіють інформацією про долю наших підопічних. У разі сімейств А.І. Власко та Д.Г. Пилипенка було відновлено зв'язок із нащадками сімейств та знайдено частково збережені архіви з документальними та фотографічними матеріалами, що сприяло більш поглибленому осмисленню біографій представників окресленого кола.

Крок четвертий. Маючи на руках відповіді із Чернігівського обласного управління юстиції, ми спробували відшукати місця поховання шуканих чернігівців. У місті Чернігів 3 основні цвинтарі та кілька невеликих. Найбільш прийнятним є варіант пошуку місця поховання осіб, що померли після 1976 року. На той час було відкрито цвинтар у передмісті Чернігова – селищі Яцево, що діє і на сьогоднішній день. При цвинтарі ведеться архів, до реєстраційних книг вносяться, зокрема такі дані, як прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, дата смерті, останнє місце проживання та дані про відповідальну особу, яка супроводжувала поховання. У процесі спілкування з адміністрацією цвинтаря Яцево було встановлено координати місць поховання Катерини Іванівни Дзвонкевич, Валентини Григорівни Юркевич, Любові Григорівни Юркевич, Олени Іванівни Олександрової, Валентини Яковлени Сукретної, Євгена Георгійовича Брухна, Івана Федоровича Березовського та інших.

Крок п'ятий. Звернення до Чернігівських районних архівів Управління праці та соціального захисту (структури, що передували Пенсійному фонду України) при районних адміністраціях (додаток № 2).

Згідно закону звернення обробляється в термін від 3 х до 4 тижнів. В разі наявності пенсійної справи дозволяється перегляд та копіювання. Які ж

додаткові дані ми отримуємо, залучуючи це джерело інформації? Так, наприклад, пенсійна справа К.І. Дзвонкевич дає нам інформацію про її дату народження -16.10. 1917 г.(знайти ці дані в ДАЧО не можливо у зв'язку з широким діапазоном пошуку), адресу її помешкання в Чернігові в різні часи (вул. Горького, буд. 65 на 16.10. 1972 року, тобто на момент оформлення пенсії та вул. Доценко, буд. 25-В, кв. 48 на 12.12. 1979 року.) Сторінки пенсійної справи уявляють собою підбірку різнопланових довідок та заяв (до речі – в кожній пенсійній справі вони відрізняються). Так, наприклад, Катерина Іванівна Дзвонкевич (троюрідна сестра Марії Павлівни Березовської) «зачислена на роботу 16.02. 1945 г. стрелком 99 отряда военизированной охраны НК связи и освобождена с занимаемой должности с 25.03. 1946 г. по собственному желанию. (Посилання *.Пенсійна справа номер 114348, Міністерство соціального забезпечення УССР.*)

Цей факт є дуже цікавим, оскільки дає інформацію про родову схильність до тих чи інших здібностей, зокрема, влучної стрільниці, а також, в якомусь сенсі доповідає нам про «симпатію до зброї. І це підтверджено історично- батько Катерини, виконуючий обов'язки заступника Чернігівського міського Голови- Іван Григорович Дзвонкевич, був заядлим мисливцем. У справі є власноручна заява про перерахунок пенсії з урахуванням лікарняних листів від 23.10. 1972 р. (Посилання теж саме лист без номера)

Особливий інтерес викликає останній лист у справі (орфографія збережена.) , в тій же справі, лист без номеру.

Зав. Деснянским Райсовбезом
от Павлусь Ирины Николаевны,
ул. Доценко, дом 25-В. кв. 48.

Прошу выплатить мне не достающую сумму пенсии бабушки».

З'явився вогник надії, що знайдена рідна людина, яка зберігає родинний архів, єдиний архів, який збагатить наші пізнання про чернігівську старину, у нас після відвідування адреси. Сім'я Павлусь, яка складалася з мами та дочки, не маланіякого відношення до родини Дзвонкевичів. Історії невідомий спосіб

проникнення «названої онуки в дім «бабусі». Ймовірно, було заключено «договір опіки» або існувала усна домовленість щодо посильної допомоги з подальшою реєстрацією «опекунші» за адресою К.Г. Дзвонкевич.

Завдяки ознайомленню з матеріалами пенсійної справи в архіві Управління праці та пенсійного забезпечення Деснянської районної адміністрації збагатилися мої знання про рідного прадіда – Олександра Микитовича Стефанова, до революції – службовця в чині колезького асесора Чернігівської контори Держбанку.

«Копія трудової книжки»

Фамилия- Стефанов, Имя- Александр

Год рождения- 1890

Образование-начальное (?!)

Профессия- кассир

Продолжил работать на том же месте в должности заведующего архивом до 20.08. 1941 года. Освобожден от должности в связи с эвакуацией банка.

Принят на должность инспектора материально – техническом службы» 30.09. 1943. Уволен по собственному желанию 30.12.1943г.».

Далі у справі є інформації про інші місця роботи – касиром у годинниковій майстерні та комендантом у Чернігівському залізничному училищі номер 1. Є навіть інформація про перенесену операцію та власноруч написану заяву – з проханням пройти комісію на предмет огляду та отримання інвалідності.

З 23 жовтня 1955 Олександр Микитович повертається в Держбанк - на посаду зав. господарської частиною і зарплатою 360 рублів на місяць. На цій посаді він пропрацює до кінця своїх днів - 23.12. 1958р.

Крок 6. "Усна пам'ять".

Мені не довелося знати прадіду - Олександр Микитович помер за 8 років до мого народження.

Народився О.М. Стефанов 27.03. 1890 ст. стилю у м. Чернігові у дворянській родині. Батьки, брати і сестри служили, і Олександр Микитович після закінчення гімназії вступив у 1912 р. до Чернігівської контори Держбанку. У 1915 р. вінчався із дворянкою с. Старий Білоус Марією Павлівною Березовською(ссілка). У їх сім'ї народилося двоє дітей – Олег (1916-1941) та Алевтіна (1918-2003). На моє прохання, мама, яка прожила за Олександра Микитовича 19 років, написала про нього спогади. Наводжу фрагменти їх.

«У 1941 року вибухнула війна... Дідуся до армії взяли, тому як йому було за 50. Але сина Олега одразу ж забрали на фронт. Ідучи, він підійшов до ліжечка. де спала я і сказав:

"Бережіть Раєчку". 20 липня 1941 р. він загинув під Ленінградом. Йому було 25 років... Дідусь ходив вулицями Чернігова, нікого не помічаючи та плакав, але треба було жити далі. Голод, розруха, окупація. Усі витримали та врятували мене. Після війни дідусь повернувся до банку, якому присвятив життя. Спочатку працював фінансистом. А вийшовши на пенсію-завгоспом. Можливості розкрадання були необмежені. Постійно щось списувалося, замінювалося на нове - столи, стільці, тумбочки, килимки. Лампи і т.д. Ніколи, жодного разу він нічого не приносив додому. Його девіз був: «Не бери нічого і не бійся нікого. До всіх свят йому вручали грамоти «За доблесну працю».

Таким чином, у розділі коротко проаналізовано методи, що дозволяють зібрати емпіричний матеріал для проекту «Народжені до революції – маленькі Чернігівські історії». У вибраному дослідженні застосований індуктивний підхід:«Від приватного – до загального». Логічно рухаючись у напрямку від приватних історій життя представників чернігівського дореволюційного суспільства до великих суспільно-історичних процесів, в яких вони безпосередньо брали участь, ми маємо можливість пов'язати матеріали в єдине ціле і значною мірою доповнити історію Чернігівщини.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу історії створення приватного музею-садиби на Чернігівщині ми прийшли до наступних висновків.

Створення приватного історичного музею на території України є унікальним явищем. На сьогоднішній день немає достовірної статистики - скільки приватних музеїв існують в Україні, немає інструментарію для оцінки їх діяльності. Досі не створено державної програми щодо підтримки та подальшого розвитку таких закладів. Тож прецедент створення та подальшого функціонування Музею без залучення державної підтримки та будь якого залучення спонсорських коштів може бути цікавим для широкого загалу науковців та всіх зацікавлених.

У першому розділі дипломної роботи розглянуто етапи становлення приватного історичного музею з моменту його створення (23.09.2011 року) і до нашого часу.

Засновниками музею виступило подружжя з Києва Андрій Замятін та Олена Малишко. З самого початку було вирішено заснувати і популяризувати саме родинний музей, в першу чергу, для відновлення моральної справедливості по відношенню до добропорядних, освічених людей, які постраждали в часи жовтневого перевороту. Насамперед представників інтелігентських прошарків вбивали, грабували, в найкращому випадку-змушували залишити власні домівки. Тож основним завдання майбутнього музейного комплексу було показати на прикладі долі представників родини Березовських, їх рідних та друзів, що революція – це жахливе явище, оскільки brutальні соціальні зміни несуть в собі у підсумку горе та розруху для суспільства в цілому.

Для розкриття теми залучено широке коло архівних матеріалів та інших груп джерел. Проаналізовано алгоритм викупу будівлі колишньої школи (до 1917- садиба П.Г. Березовських) у балансоутримувача– сільської ради с. Старий

Білоусбез зміни цільового призначення об'єкту.

Цікавим та корисним виглядає приклад музейної роботи з залученням волонтерів, це стосується там само як технічно-облаштувальних робіт, так і участі останніх в творчих програмах музею- інтерактивних екскурсіях, музично- літературних вечорах, зйомках телепередач.

У другому розділі роботи розглядається внесок музею у вивченні історичної спадщини Чернігівщини. За період 2009-2020 років в місцевих та загальноукраїнських друкованих виданнях опубліковано 12 статей; за оглянутий час представники музею брали участь у регіональних та міжнародних конференціях. Гідним продовженням розвитку творчого доробку музею стало співробітництво з комунальним закладом «Невідомий Чернігів»; у співпраці обох установ створено 17 спільних історичних проєктів. Переорієнтування спрямованості сюжетів передач з циклу «Невідомий Чернігів» з суто документальних на художньо-історичні стало можливим завдяки спільній роботі з творчим колективом музею.

Третій розділ охоплює огляд музейних проєктів періоду 2009-2021 р.р., які за своїм задумом є унікальними: «Старобілоуські читання», «Ретроспектива балу Чернігівського Дворянського зібрання» та «Народженні до революції- маленькі чернігівські історії».

Важливо підкреслити, що теми музейних доповідей, публікацій у ЗМІ та сюжети історичних телепередач присвячуються пам'яті людей, пов'язаних із родиною Березовських. І це не обов'язково видатні діячі свого часу, а, наприклад, Олена Олександрова – подруга юності М. П. Березовської, збирачі унікального архіву про культурне життя Чернігова сестри Юркевич, вихованки Чернігівської жіночої класичної гімназії, В'ячеслав Пухтинський – чернігівець, автор цікавих «Записок старожила».

З 2010 року в садибі Березовських відбуваються «Старобілоуські читання» – науково-практичні конференції з історичної та краєзнавчої тематики, літературно-музичні вечори. Директор музею Олена Малишко за

освітою й покликанням – музикант, чудово грає на фортепіано, пише музику, тому частенько сідає за інструмент, і тоді в цих стінах лунають мелодії, що допомагають відчувати атмосферу минулих століть. Час від часу тут проходять зйомки телепрограм (зокрема, «Великдень 100 років тому, «Торгівля в дореволюційному Чернігові», «Тетянин день», «Біле танго в Чернігові» та інші). Взагалі-то в садибі можна проводити презентації книжок і концерти, тематичні фотосесії та ретро-вечірки, майстер-класи з рукоділля й навчальні заходи. А ще тут щиро раді всім, хто цікавиться історією свого роду та народу й готовий зробити внесок у відновлення історичної пам'яті і справедливості.

Мета дослідження досягнута; проаналізовано діяльність музею за 10 років з дати його офіційного заснування, а також розглянуто важливі процеси, які передували його створенню. Розглянуто внесок музею у вивчення та популяризацію історії Чернігівського регіону, зокрема м. Чернігів та теренів Чернігівського району. Основним підсумком роботи окресленого періоду має стати книга "Народжені до революції: маленькі Чернігівські історії", яка вбирає в себе нариси життя місцевої інтелігенції за період початку-середини XX століття.

За 10 років існування Музею створено 4 музейні експозиції: «Дом о шести покоях», «Вулиця Чехова, будинок 5», «Кімната вчительки», «Школа села Старий Білоус». Проведено аварійні роботи зовні будинку, косметичний ремонт 6 житлових кімнат музею, в кожній з них розміщено тематичну експозицію за призначенням. В будинку та колишньому шкільному сараї облаштовано сучасні комунікації. В музеї за участю представників Музею проведено 7 міжнародних конференцій, 12 пам'ятних вечорів, 12 музично–літературних зустрічей. В співпраці з телеканалом «Новий Чернігів» знято 16 художньо-документальних передач з циклу «Невідомий Чернігів». Таким чином, Музей перетворився в універсальний комплекс, де поєднані різноманітні функції: музейні експозиції, наукові лекторії, мистецькі акції.

До музейної справи залучається все більше мешканців Чернігова та села

Старий Білоус, кожен тут знаходить щось цікаве для себе – затишні куточки старовини, красу навколишньої природи, можливість поспілкуватися з однодумцями за філіжанкою кави з тістечком, виготовленим за старовинним рецептом.

Заключним акордом додамо, що в стінах старовинного будинку не тільки виконуються музичні твори та декламується поезія – творчі задуми тут й народжуються !(Додаток 14)

Таким чином, діяльність Музею має вплив на формування світогляду представників різних поколінь, викликає зацікавленість до історії свого роду, виховує естетичний смак.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

1. Державний архів Чернігівської області, Фонд 679, опис 10, спр. 521, л. 331. зв., 332.
2. Державний архів Чернігівської області. Фонд 679, опис 10, спр. 527, л. 684 (зв.)
3. Державний архів Чернігівської області. Фонд 679, опис 10, спр. 532, л. 514 (зв.) 515.
4. Державний архів Чернігівської області. Фонд 679, опис 10, спр. 963, л. 603 (зв.)
5. Державний архів Чернігівської області. Фонд 679. Опис 10, спр 1591, л. 44 (зв.) 45
6. Державний архів Чернігівської області. Фонд р-510, опис 1, спр. 309, аркуш 17. (зв.)

Матеріали музейної колекції

7. Виступ голови музейної Ради поетеси Надії Галковської на урочистому зібранні, присвяченому заснуванню Музею, 10.10.2011 р. // Музейна колекція.
8. Гоголь М. Мертвые души. М., 1979.
9. З матеріалів конференції «Дорогою життя 100 років потому», 24.07.2019 р. // Музейна колекція.
10. Копія службового листа // Музейна колекція.
11. Лист з Кіпру від 5.05.1920 н. стилю, адресований Марії Павловні Стефановій (Березовській) // Музейна колекція.
12. Протокол зборів комуни 25 жовтня села Старий Білоус // Музейна колекція.
13. Родинний рукопис // Музейна колекція.
14. Спогади викладача Чернігівського університету Анатолія Новака, мешканця села Старий Білоус // Колекція рукописів музею.

15. Спогади М. П. Стефанової (Березовської) // Колекція рукописів музею.
16. Фото няні Маври Авксентєвни з надписом на звороті // Музейна колекція.

Преса

17. Галковська Н. Інтерв'ю Олени Малишко // Слово Просвіти. 2019, липень.
18. Нащадки дворян повертаються і просять повернути відібране майно // Деснянська правда. 2010, 08 квітня.
19. Сідоров В. Толока у Старому Білоусі // Деснянська правда. 2019, січень.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Фото 1. Алевтина Олександрівна Дедкова (Стефанова) (1918-2003)

Олег Олександрович Стефанов (1916-1941)

Фото2.«На храму у Насти», червень 1951р., Старий Білоус зліва направо:
Раїса Олександрівна Дедкова, Алевтина Олександрівна Дедкова (Стефанова),
Анастасія Захарівна Масан (Протченко), Марія Павлівна Стефанова , невідома,
Олександра Георгіївна Домніна (Єрченко), Олександр Микитович Стефанов,
невідома.

Додаток № 3

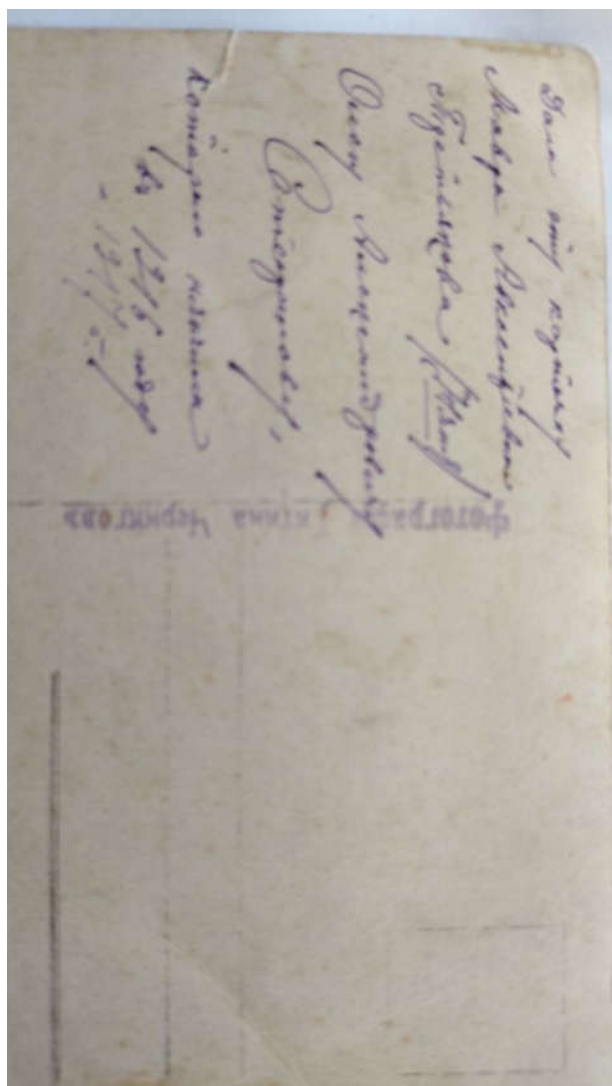

Фото 3,4. Няня Олега Стефанова – Мавра Авксентьевна Третьякова

Додаток № 4

Фото 5. Кабінет-бібліотека будинку П.Г. Березовського перед викупом

Фото 6. Кухонний флігель будинку П.Г. Березовського перед викупом

Фото 7. Будівля шкільного сараю перед викупом

Фото 8. Мистецька акція «Чаювання з бабусями» вересень 2011р.

Фото 9. Будинок-музей П.Г. Березовського травень 2022р.

Додаток № 8

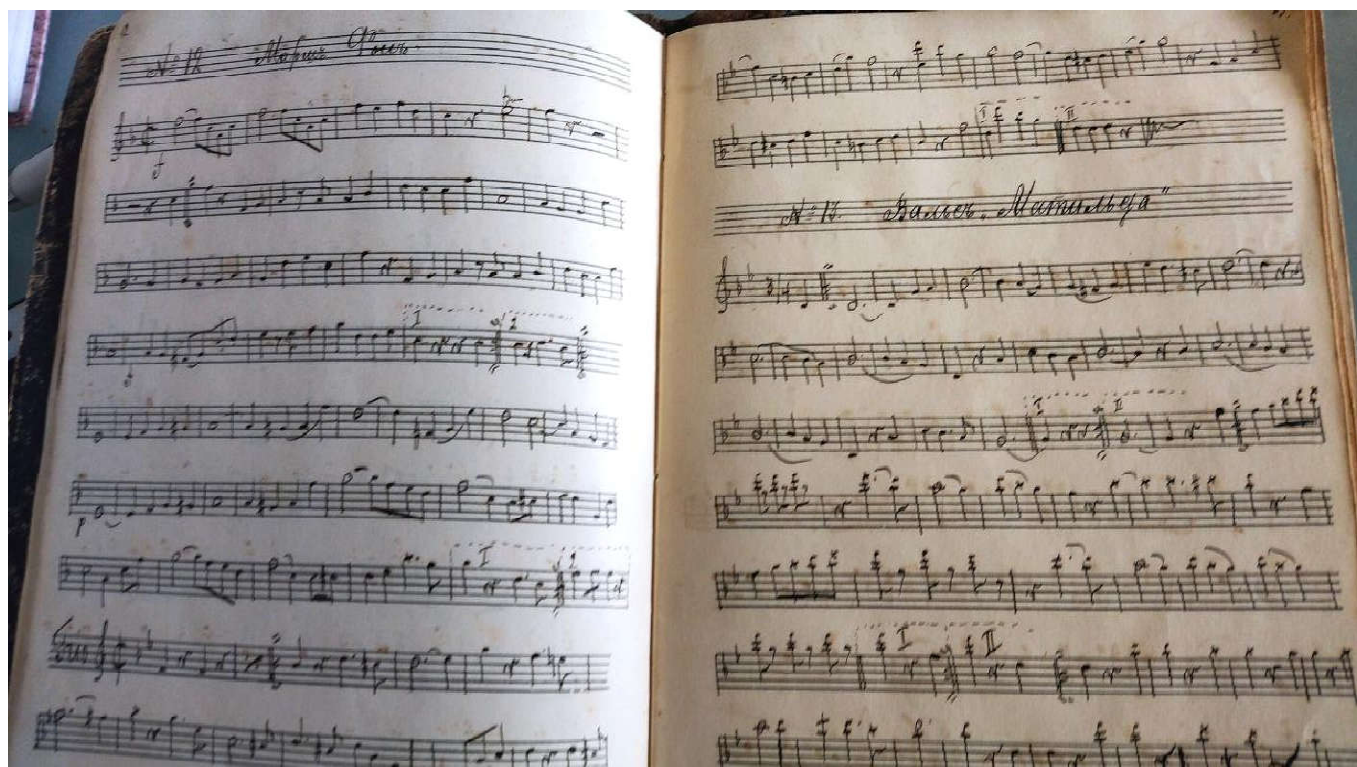
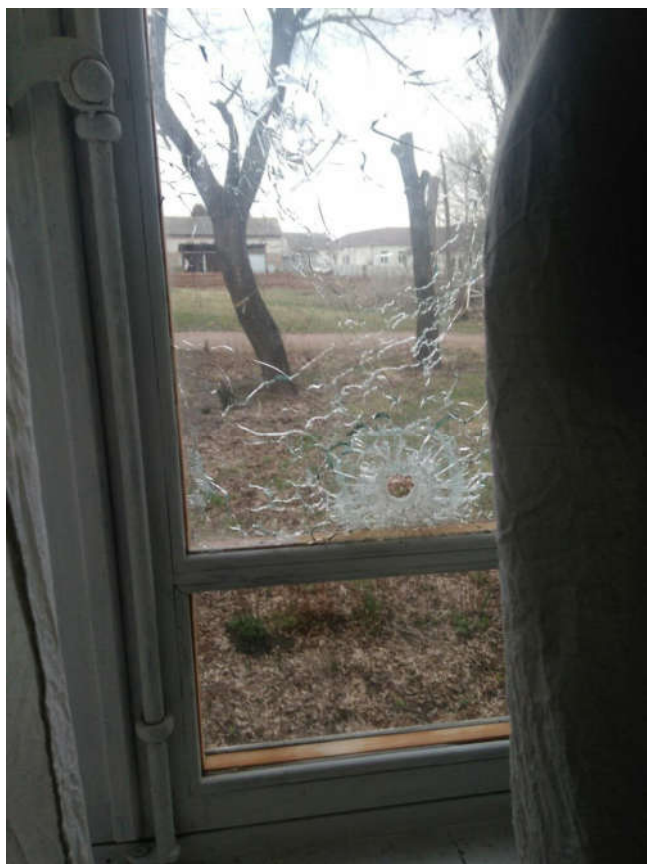

Фото10. Фото нотного зошити П.Г. Березовського (скрипичні партії)

Додаток № 9

стіни музейного комплексу

Фото 11,12. Пошкодженні вікна та

Фото 13. Друковані матеріали

Фото 14.Зйомки телесюжету « Біле танго в Чернігові», в ролі поручика Радченко- співзасновник Музею – Андрій Замятін. В ролі офіціанта ресторану «Олександрівський»- Антон Замятін.

Фото 15. Зйомки сюжету «Н.В. Гоголь» –
Настасья Петрівна Коробочка та її покоївка Фетінія. Лютий 2020р.

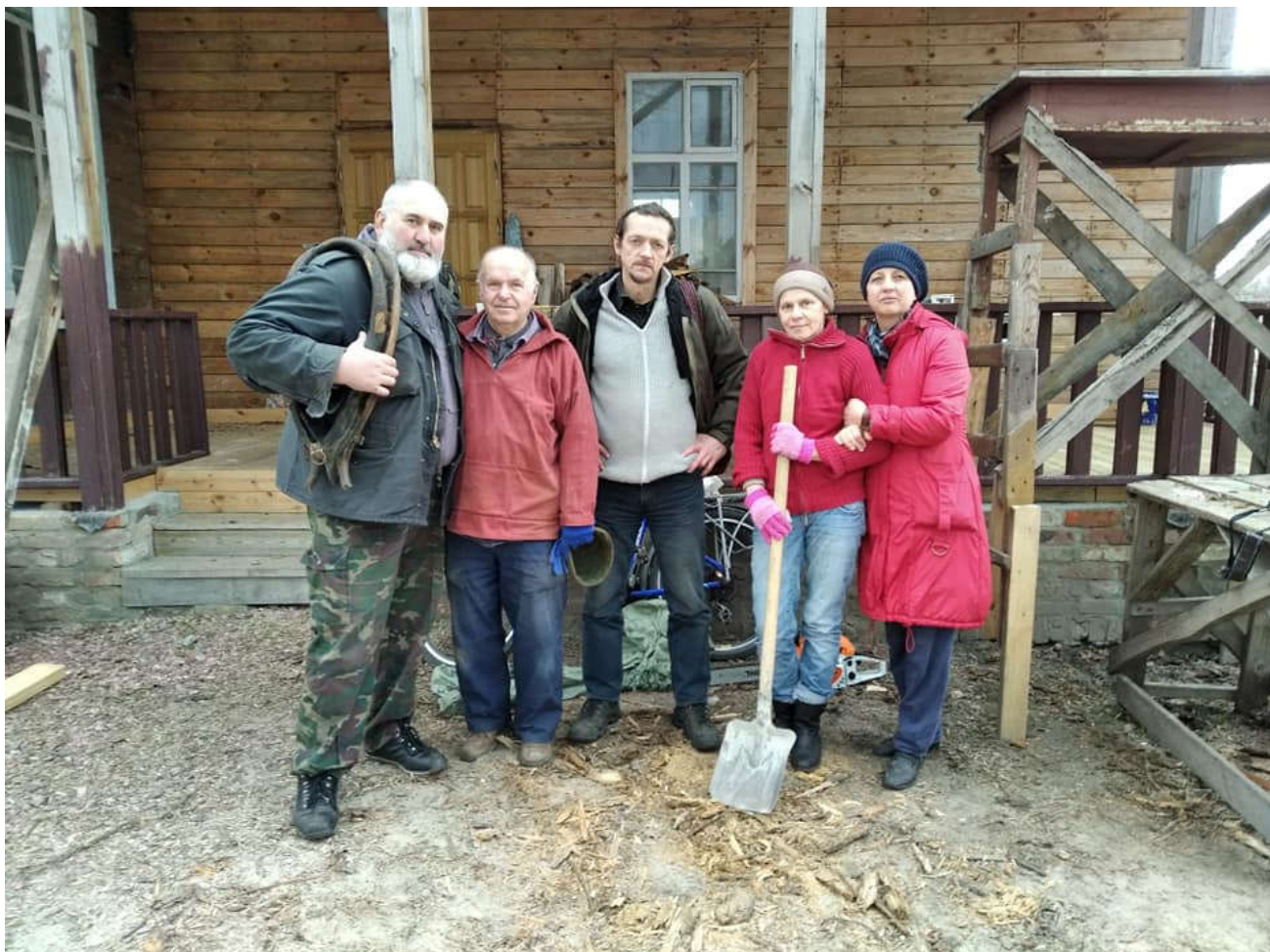

Фото 16 .Волонтери з співзасновницею музею Оленою Малишко (праворуч)
біля чайної тераси, березень 2020 р.

НЕ МОЖЕ БУТИ ІМЕН ЗАБУТИХ

Не може бути
імен забутих
Немає втраченого
життя...
Не прочитати,
то хоч почути
Оте ім'я, ім'я,
ім'я...
Пітьма безпам'ятства
його відпустить,
І, оприявлене
крізь товщу літ,
Засяє променем
і тихо змусить
УСІХ згадати
МИНУЛИЙ СВІТ.
Бо не буває
імен забутих,
Вертають люди,
щоб вічно бути.

Надія Галковська,
поетеса, вчитель
2018 р. м. Чернігів